

شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با تاکید بر هویت ایرانی - اسلامی

محسن قلی زاده بفرآجر

دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، واحد اسلامشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلامشهر، ایران

سعید مرادی

استادیار گروه مدیریت آموزشی، واحد اسلامشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلامشهر، ایران

چکیده

در طراحی برنامه درسی معنوی جهت ایجاد یک تحول اخلاقی و معنوی عظیم باید هویت ایرانی - اسلامی مورد توجه قرار گیرد. این پژوهش با هدف شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با تاکید بر هویت ایرانی اسلامی انجام گردید. رویکرد پژوهش حاضر کیفی و از نوع روش تحلیل مضمون بود. مشارکت کنندگان در این پژوهش شامل ۱۱ نفر از صاحب نظران کلیدی و خبره در رشته های مختلفی همچون جامعه شناسی، علوم سیاسی، تاریخ، جغرافیای سیاسی و علوم تربیتی بودند با استفاده از مصاحبه نیمه ساختارمند که به روش نمونه گیری هدفمند انتخاب شده بودند آغاز و پس از انجام ۱۴ مصاحبه به اشباع نظری رسید در این پژوهش از نرم افزار MAXQDA12 برای تحلیل داده های گردآوری شده برای دسته بندی کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شده است. یافته ها با توجه به مدل پیشنهادی نشان دادند که مولفه های برنامه درسی در سه مقوله اصلی اخلاق و آداب انسانی، معرفت شناختی، تعقل و خردورزی و مولفه های هویت ایرانی - اسلامی در چهار مقوله انسجام و همبستگی، آداب و سنن، فرهنگ و میراث فرهنگی، ملی و تاریخی در تعامل تنگاتنگ می باشند.

واژگان کلیدی: برنامه درسی معنوی، هویت ایرانی - اسلامی

در حوزه برنامه درسی به عنوان قلب نظام آموزشی، رویکردهای گوناگونی هست که هر یک از آنها بر جنبه های گوناگونی از وجود انسان تأکید می کند. بدیهی است که نظریه ها در حوزه دانش برنامه ریزی درسی، براساس مبانی تربیتی و مباحث هستی شناسی پدید می آیند. به عبارت دیگر، برنامه درسی و سنت های اجتماعی را می توان به طور کلی متکی و مستند به نظریه تربیتی و دیدگاه های هستی شناختی دانست و بر مبنای آن، اصول و پیش فرض ها را تدوین کرد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۳). در برنامه درسی معنوی، مباحث نظری تربیت و هستی شناسی معنوی به منزله دانش پایه و مبنایی برای پیش فرض های آن تلقی می شود. در مباحث برگرفته از متون اسلامی، توجه به جنبه های معنوی، و فرامادی جهان هستی و هویت باطنی و درونی آن مورد تأکید قرار می گیرد و هستی شناسی توحیدی و معنویت گرایانه به مثابه رویکرد اساسی هستی شناختی در نظر گرفته می شود. در این رویکرد، برترین حقیقت فرامادی، خداوند، و اصلی ترین و عمده ترین ویژگی آن، «توحیدی بودن» است. بدین معنا که اصل و اساس عالم هستی، توحید حضوری و درک محضر حق به معنای دریافت حضور فراگیر و موثر او در تمام جهان هستی و همراهی همه جانبه و مقتدرانه او با تمام موجودات و پدیده های عالم می باشد. (ادیب منش و همکاران، ۱۳۹۷). پس از فروکش کردن طغیان مادی گرایی که تمام مظاهر درونی و معنوی انسان ها را در معرض خطر قرار داد، در حال حاضر زمزمه بازگشت «معنویت» به عرصه های زندگی اجتماعی و فرهنگی غرب آغاز شده است. معنویت به همان سرعتی که در طول چند قرن اخیر از اذهان روشنفکران و اندیشمندان غربی رخت بر بسته بود به همان سرعت نیز در حال بازگشت است. گرایش به معنویت به عنوان گرایشی نو، در عرصه های تربیتی و فرهنگی مغرب زمین بیش از عرصه های دیگر به چشم می خورد. این امر به دو علت اتفاق افتاده است. نخست آنکه حوزه تعلیم و تربیت بهترین موقعیت و فرصت را برای تبلور معنویت در انسان فراهم می کند. دوم آنکه موضوع معنویت ذاتا موضوعی تربیتی است. اگر بپذیریم که رنسانس (تجدید حیات) علمی و صنعتی از مغرب زمین شروع شده است پس بایستی بپذیریم که رنسانس معنوی هم از مغرب زمین شروع شده و به شکل فزاینده ای در حال گسترش است (قاسم پور و نصرافهانی، ۱۳۹۱). معنویت، مسئله مهمی است که ضرورت توجه به آن توسط اندیشمندان و دلسوزان دین هم مطرح شده است. شهید مطهری به نقل از اقبال لاهوری می نویسد «بشریت امروز به سه چیز نیازمند است: تعبیری روحانی از جهان، آزادی روحانی فرد و اصولی اساسی و دارای تأثیر جهانی که تکامل اجتماع بشری را بر مبنای روحانی توصیه کند (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵). معنویت جنبه ای از انسانیت است که به روش های شخصی جستجو و بیان معنا و هدف زندگی و چگونگی ارتباط آن با خود، دیگران، طبیعت و یا مقدسات اشاره داشته و اولین چیزی که در مورد معنویت می توان گفت آن است که بسیار گسترده تر از مذهب می باشد (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵). اسلام انسان را موجودی ذاتا پاک و منزّه از اندیشه های گناه آلود می داند. بر مبنای آیات شریف قرآن هر کسی مسئولیت اعمال خویش را برعهده دارد. وجود بهشت و جهنم و رفتن فرد به بهشت و جهنم بر مبنای روح او تعیین می گردد. دین به مجموعه قوانین الهی اطلاق می شود که وسیله ای برای از بین بردن نقص و رسیدن به کمال می باشد. پذیرش و عمل به قوانین الهی، نیروهای به ودیعه گذاشته شده درونی انسان را شکوفا کرده و ظرفیت روانی فرد را گسترش می دهد. دین امری ثابت است که از عالم غیب منشا گرفته است و خمیر مایه آن حقیقت است در حالیکه معرفت دینی امری متحول بوده که پویایی اش حاصل تلاشی است که از فهم دین کسب می گردد. معرفت دینی هویت پویا دارد و جریانی مستمر است که در هر دوره، امکان دارد مصادیقی متفاوت داشته باشد. معرفت دینی از جمله دانش های بشری است، دانشی که از تفکر مایه می گیرد. بدون شک یکی از ابزارهای مهم برای تحقق معرفت دینی زمینه فرهنگی آموزش های دینی و اخلاق در مدارس است. لذا شناخت دین و به دست آوردن معرفت نسبت به تعالیم دینی برای

همه دست اندرکاران تعلیم و تربیت ضروری است. تا از این طریق بتوانند دانش آموزان را در همه ی شئون فردی و اجتماعی در تمام مراحل زندگی بسوی معرفت دینی سوق دهند (شکوھی، ۱۳۹۶).

برنامه درسی به محتوای رسمی و غیر رسمی، روش ها و آموزش های آشکار و پنهانی اطلاق می گردد که به وسیله آن ها، شاگردان تحت هدایت مدرسه، دانش الزم را به دست می آورند، مهارت های الزم را کسب می کنند و گرایش ها و ارزش ها را در خود تغییر می دهند (ملکی، ۱۳۹۵). در بسیاری از کشورها، اهداف کلی برنامه درسی صبغه ای اخلاقی دارد. معرفت دینی و اخلاقی، در رویارویی با تفسیر و تحلیل پدیده های گوناگون، دانش آموزان را در تقویت و تحکیم ارزش های اخلاقی یاری می کند. به عبارت دیگر، در هم تنیدگی برنامه های متفاوت در اخلاق و دین به معنادار شدن مفاهیم و معارف دینی کمک کرده است در برنامه آموزش جامع نگر، انسان موجود چند بعدی در نظر گرفته شده که بعد معنوی در مرکز این ابعاد دارد. از آنجا که مراقبت مبتنی بر معنویت از عملکردهای اصلی دست اندرکاران امر سالم است، بنابراین آموزش بر مبنای معنویت و اصولاً آموزش معنویت لازم و ضروری به نظر می رسد (خرام، ۱۳۹۶).

برنامه درسی معنوی نیازمند وجود فرایندی است که در آن ارتباط ها در جهت تبدیل کثرت به وحدت و هویت هدایت می شوند ضرورت توجه هرچه بیشتر به رشد معنوی کودکان در طول آموزش های دوران کودکی، به این دلیل است که حضور معنویت در تفکر، خلاقیت و تخیل کودکان به رسمیت شناخته شده است. به عبارت دیگر، نتایج پژوهش ها حاکی از آن است که کودکان می توانند معنویت را ابراز دارند. آنها در بازی های تخیلی خود در دوران کودکی می توانند قابلیت هایی مانند معناسازی و هویت یابی را که از ابعاد کلیدی معنویت در دوران کودکی هستند، بروز دهند (حق پرست لاتی و همکاران، ۱۳۹۶). نهاد آموزش و پرورش از بنیادی ترین نهادهای تربیتی هر جامعه ای است. بنابراین وظیفه این نهاد است که توجه جدی به امر تربیت معنوی داشته باشد، اما پیش از آنکه در عمل به این امر مهم بپردازد نیازمند برنامه یا برنامه های تربیت معنوی است تدوین و شکل گیری این برنامه ها، پژوهش هایی را می طلبد تا از برخی سطحی نگری ها، ناکارآمدی ها و ناکامی ها در فرایند عمل پرهیز گردد (شمشیری و همکاران، ۱۳۹۸). لحاظ کردن برنامه درسی معنوی در فضای آموزشی جامعه اسلامی، تعامل مثبت و معنوی مربی و متربی را سبب می شود و در نهایت به کاربست برنامه درسی معنوی اثربخش منجر می شود (امینی و ماشااللهی نژاد، ۱۳۹۲). لذا برای نهادینه سازی این نوع از برنامه درسی، وجود زیر ساخت های برنامه درسی معنوی مجهز به الگوهای معنوی در آموزش و نوآوری های آموزشی لازم است تا تعامل مربی و متربی را آسان سازد. همچنین نوآوری های آموزشی، که شامل منابع اطلاعاتی است و نیز روش های آموزشی نوآورانه در اجرای برنامه درسی معنوی به ما در راه اندازی سامانه آموزشی اسلامی و رویکرد معنوی، که پویا و ثمربخش است، یاری می رساند یک برنامه درسی بایستی فرصت هایی برای فراگیران بوجود آورد که در نتیجه آن، با دانش، مهارت، رفتار و منش مبتنی بر ایمان آشنا گردند به نحوی که این آشنایی به توسعه دینی و مذهبی و قابلیت های معنوی فراگیران و در نهایت رشد همه جانبه آنها منجر گردد (ادیب منش و همکاران، ۱۳۹۶). از سویی اگر برنامه آموزشی هماهنگ با فطرت الهی انسان طراحی شود جنبه معنوی آن نیز تحقق پیدا می کند. مضافاً اینکه هر قدر اساتید، فراگیر و دیگر دست اندکاران امر آموزش با برنامه درسی معنوی آشنایی داشته باشند فضای تربیتی معنوی به وجود خواهد آمد که خود موجب تقویت نظام آموزشی خواهد شد (ادیب منش و همکاران، ۱۳۹۶).

برنامه های درسی نظام های تعلیم و تربیت، می تواند بهترین موقعیت را برای تبلور و رشد معنویت در افراد فراهم سازد. برنامه درسی قلب نظام آموزشی است که می تواند زمینه، فرصت های مناسب، محتوا و نیز روش های مفیدی را برای پرورش و اعتلای وجود همه جانبه افراد تدارک کند. علاوه بر این، دلیل دیگر اقبال نسبت به برنامه درسی معنوی به نظریات

صاحب‌نظران حوزه برنامه درسی برمی‌گردد. اینون و ابنوف^۱ (۱۹۹۹) در انتقاد نسبت به برنامه های درسی موضوعی و دیسیپلینی و در راستای بهره‌گیری از رویکرد معنوی در برنامه ریزی درسی و تدریس می‌نویسند: «در دوران حاضر، وظایف ما در برابر مشاغل گوناگون جای روح و روان ما را گرفته است، گویا هر آنچه مهم است تنها اجرای وظایف محول شده است. بصیرت معنوی خویش را از دست داده ایم؛ نیازمند آن هستیم که با احساسات، هیجان‌ها، افکار و تمایلات خویش، همنشین شویم و در جستجوی معانی آنها باشیم. ضمیرمان ندا می‌دهد که در درون ما چیزهای با معنی تری یافت می‌شود که باید آنها را با آموزش و برنامه درسی عملی سازیم. برنامه های درسی در حال حاضر ما را زمین گیر ساخته است. بدون روحیه در مدرسه و در جریان زندگی در حال حرکتیم. وجود داریم اما نمی‌توانیم اظهار وجود کنیم. به غریبه ای می‌مانیم که در جمعی ناهمگون حضور دارد و هیچ ارتباطی را نمی‌تواند با توجه به نیازها و علائق و خواسته‌ها و انتظارات خویش برقرار کند» (قاسم پور دهاقانی و نصرافهانی به نقل از اینون و ابنوف، ۱۳۹۱). برنامه درسی معنوی، نوعی از برنامه درسی است که خواهان رسیدن به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دار کردن زندگی است. برنامه درسی معنوی به معلمان و دانش‌آموزانی نیازمند است که جسارت آن را دارند که خود را از گونه‌های قدیمی تحصیل رها کنند. برنامه درسی معنوی نیازمند محیطی است که در آن انعطاف، خلاقیت، تازگی، تعهد و تأمل فراهم باشد و شخصیت دانش‌آموزان و معلمان به واسطه بارآوری های ذهنی هدفمند مورد احترام قرار گیرد؛ محیطی که در آن بینشهای جدید از دیدگاه های متفاوت، می‌توانند تعبیر و تفسیر شوند و جایی که بینش های تفسیر شده نیز ما را به سوی بصیرت های عمیق تر هدایت کنند. برنامه درسی معنوی نیازمند وجود فرایندی است که در آن ارتباط ها در جهت تبدیل کثرت به وحدت و هویت هدایت می‌شوند (به نقل از اینون و ابنوف، ۱۹۹۹).

با توجه به مطالب ذکر شده می‌توان معنویت را این گونه تعریف کرد: مجموعه ای از حالات و نگرش‌ها (ایمان، تعقل، مهرورزی، اخلاص، شرح صدر، صبر و اعتدال) که بر مبنای دین و در ارتباط با خدا بر انسان عارض می‌شود. طبیعی است که این احوال باید در سایه پذیرش و عمل به برنامه تربیتی مورد نظر اسلام به دست آید. در نتیجه باید برای دستیابی به معنویت و یا به منظور پرورش بعد معنوی انسان همانند سایر ابعاد وجودی او برنامه و طرحی ترتیب داد و متناسب با آن عمل کرد (قاسم پوردهاقانی و نصرافهانی، ۱۳۹۱).

به زعم سسرو و پرات^۲ (۲۰۱۱) هدف برنامه درسی معنوی، هدایت مرتبی به منظور شناخت خود، شناخت جهان و شناخت ذات مطلق است. برنامه درسی معنوی بر ضمیر ناخودآگاه انسان، بر اصول عشق به مذهب، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ و زندگی مذهبی و تجربه دینی تأکید دارد (سسرو و پرات، ۲۰۱۱). از نظر متخصصان تعلیم و تربیت، تولد معنویت با اجرای برنامه درسی معنوی صورت می‌گیرد. در نتیجه آموزش معنوی، توسعه ظرفیت‌ها، صلاحیت های درونی و بیرونی، بودن و به کمال رسیدن است. احساس بودن و وجود، ناشی از آموزش و پرورش معنوی است که به زندگی و حیات معنا می‌بخشد. بنابراین غایت زندگی معنوی عبودیت است. پس اولین غایت برای برنامه درسی معنوی، شناخت مبدأ به عنوان موجود اصیل و دارای تمام تأثیر در عالم هستی است. می‌توان گفت تمام سنت های الهی به مدد سنت اختیار ذاتی آدمی آمده اند تا او را در نهایت از اصالت دادن به کار پیرامونی و خیالی خارج کنند و به موجود اصیل برسانند. خداوند پیوسته آیات خود را در تمام جهان و نفس انسان‌ها نشان می‌دهد تا بالاخره بفهمند حقیقتی غیر او نیست. در قرآن آمده است: «سنریهم آیاتنا فی الافاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق» به زودی نشانه های خود را در افق‌ها و در دل‌هایشان به ایشان خواهیم نمود، تا بر ایشان روشن گردد که او حق است (سوره فصلت، آیه ۵۳). برنامه درسی معنوی برنامه ای است تلفیقی که هم با علائق و

^۱ - Aion & Abnov

^۲ - . Cecero & Prout

خواسته ها و نیازهای فراگیران در ارتباط است و هم مبانی نظری دینی مثل اصول و احکام و آداب دینی را در بر می گیرد (قاسم پور و همکاران، ۱۳۹۵).

هویت، عبارت از مجموعه خصوصیات و مشخصات اساسی اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، زیستی و تاریخی همسان است که به رسایی و روانی بر ماهیت یا ذات گروه، به معنی یگانگی یا همانندی اعضای آن با یکدیگر، دلالت کند و آنها را در یک طرف زمانی و مکانی معین به طور مشخص و قابل قبول و آگاهانه از سایر گروه‌ها و افراد متعلق به آنها متمایز سازد (گل محمدی، ۱۳۹۶). یکی از بحث‌هایی که از قدیم در جامعه ما مطرح بوده، بحث هویت ایرانی و اسلامی است. گروهی مدام و به گونه افراطی بر هویت ایرانی با غلبه و تکیه بر هویت ایران باستان و گروهی به گونه افراطی دیگری بر هویت اسلامی با نفی تمامی هویت ایران باستان. اما آنچه که معقول است، تاکید بر ارزش‌ها، خوبی‌ها و سعادت و فرهنگ و آداب و رسوم مثبت است. بدون توجه به اینکه متعلق به کدام ملت و جامعه است و بدون توجه به ناسیونالیسم و ملی‌گرایی افراطی. با توجه به اینکه دین اسلام متعلق به ملت، قوم و گروه خاصی نیست. هدف، غایت و قلمرو آن تمامی انسان‌ها با هر نوع ملیت و رنگ و نژاد است. همان‌طور که در وقت ظهور اسلام در جامعه جاهلی عرب، اسلام فرهنگ‌های درست و مطابق با سعادت انسان را تأیید و فرهنگ و ارزش‌های نادرست را رد و به مبارزه با آنها برخاست. می‌شود همین را مقایسه کرد با ورود اسلام به ایران. گروهی بدون توجه به انواع فرهنگ‌ها و دوره‌های مختلف و متضاد در ایران باستان که هر کدام از آنها با تکیه بر اندیشه و دین و آیین خاصی بوده، تنها به صرف ایران باستان و بعضی هم به هدف مبارزه با هویت اسلامی، دست به تبلیغ فرهنگ‌ها و آداب و رسوم ایران باستان می‌زنند (کریمی مله و همکاران، ۱۳۹۷).

منظور از هویت ایرانی - اسلامی این است که افراد، در ارتباط با جامعه‌ای که عضو آن هستند، با مسائل و سؤالاتی مواجه می‌شوند و اگر بتوانند پاسخ آن‌ها را با استفاده از آموزه‌های فرهنگ اسلامی ایرانی بیابند، و این توانایی را داشته باشند که فعالیت‌های خود را، در ارتباط با مسائل جامعه، با توجه به آموزه‌های مذکور کنند در بعد اجتماعی فردی با هویت ایرانی - اسلامی خواهند بود (سبحانی نژاد و امیری، ۱۳۹۳). نظام رسمی آموزش و پرورش، وسیله‌ای مهم برای تبدیل یک جامعه نامتجانس و ناهماهنگ به جامعه‌ای یکپارچه از طریق تقویت و توسعه یک فرهنگ و هویت مشترک است که از دو طریق عمل می‌کند. از طرفی با بالا بردن و شکوفا کردن استعدادها و توانایی‌های نهفته فرد به تحقق و شکوفایی استعدادهای وی کمک کرده و از طرف دیگر با کمک به نظام اجتماعی، به انتقال ارزش‌ها و هنجارهای مطلوب جامعه می‌پردازد. به همین دلیل است که سرمایه‌گذاری در آموزش و پرورش و تربیت افراد علاقه‌مند، متعهد و میهن‌دوست با هویت ایرانی - اسلامی، پیشرفت و سرفرازی کشور را تضمین کرده و موجبات رشد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه را فراهم می‌کند (کلانتری و بهمن، ۱۳۹۰). با چنین نگرشی به آموزش و پرورش است که وقتی دولت روسیه اولین سفینه فضایی خود را به فضا می‌فرستد، مردم آمریکا نظام آموزشی خود را مورد تعرض شدید قرار داده و خواستار تغییر و تحول در نظام آموزشی کشور و جبران این خسارت و عقب‌ماندگی خود می‌شوند. بنابراین آموزش و پرورش از جمله نهادهایی است که باید از هویت ملی و معنوی و دینی جامعه حراست کند و در انتقال آن به نسل جدید گام‌های موثرتری بردارد. اگر نظام آموزش و پرورش یک کشور نتواند افراد را به هویت ملی و دینی‌شان پایبند کند، ممکن است با خطر از خود بیگانگی نسل جدید مواجه شده و دلبستگی آنان به هویت‌های بیگانه را سبب شود و در نتیجه امنیت در سطح کلان و ملی دچار آسیب شود (بقایی پور و اکبرنژاد، ۱۳۹۴).

موضوع برنامه درسی معنوی و هویت ملی و دینی آنچنان ضرورت و اهمیتی دارد که این حوزه از پژوهش همواره توجه پژوهشگران داخلی و خارجی را به خود جلب کرده است از جمله:

شمشیری و همکاران (۱۳۹۸) با بررسی برخی مولفه های برنامه درسی تربیت معنوی در چارچوب سنت گرایی سیدحسین نصر در یافته اند که محتوای تربیت معنوی نیز شامل سنت و مؤلفه های آن یعنی وحی الهی، میراث تصوف، علوم سنتی، ادبیات سنتی، هنرهای سنتی، اسطوره و نماد است.

حقیقت (۱۳۹۷) در پژوهش با عنوان «هویت ایرانی- اسلامی: تحلیلی گفتمانی» در یافته اند عدم شناخت عمیق غرب و فقدان قدرت نقد فرهنگ مدرن سبب شد عناصر فرهنگ ایرانی به شکلی سازوار کنار هم ننشینند و به یک معنا هویت ایرانی را با مخاطره روبرو سازند. خروج از بحران هویت مستلزم شناخت نسبت صحیح ایرانییت و اسلامیت از یک سو و درک عمیق و نقادانه فرهنگ مدرن از سوی دیگر است.

کریمی مله و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی عناصر هویت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نمونه واکاوی سند «مؤلفه های هویت ملی ایرانیان» دریافته اند هویت فرهنگی ایرانی که شامل عناصری چون میراث فرهنگی و آیین ها، معماری ایرانی، عالمان و عل مدوستی، تاریخ ایران، دفاع از سرزمین، حافظه و خاطره جمعی، تمدن ایرانی، زبان و خط پارسی، سرزمین ایران، اقوام و گروه های ایرانی با خرده فرهنگ های زیبا می شود که می تواند هویت بخشی و همبستگی فرهنگی، معنوی و ملی در میان ملت ایران را به دنبال داشته باشد.

حق پرست لاتی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی ربط» نتیجه گرفتند که می توان از الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی برای پرورش معنویت در دانش آموزان دبستانی استفاده کرد. ملکی پور و حکیم زاده (۱۳۹۵) با تبیین برنامه درسی چند فرهنگی با تاکید بر شناسایی مولفه های هویت بین المللی، ملی و بومی برنامه درسی عنوان نمودند که اثربخشی و موفقیت برنامه درسی چند فرهنگی در گرو توجه وافر به هویت بین المللی برنامه درسی، هویت ملی برنامه درسی و هویت بومی برنامه درسی می باشد.

هیفتز و همکاران^۳ (۲۰۱۸) در پژوهشی تحت عنوان «من کی هستم؟ نقش باورهای اخلاقی در درک هویت کودکان و بزرگسالان» در یافتند که اگر در کودکان اعتقادات اخلاقی خوب آنها (مثلاً برخورد با آن خوب نباشد) به عقاید اخلاقی بد تبدیل شوند بیشتر تغییر رخ می دهد این تفاوت در بزرگسالان پیامدهای دآوری اخلاقی و رشد شناختی اجتماعی را در پی خواهد داشت.

یانگ و همکاران^۴ (۲۰۱۸) با بررسی حافظه ای مستقل از مکان و هویت: مطالعه تکاملی نشان دادند توانایی کودکان در تمایز هویت و مکان، حتی در دامنه ضمنی، توسعه می یابد.

پارخیل و همکاران^۵ (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «فرایندهای پیش رهبری در آموزش رهبری نوجوانان» نشان دادند که برنامه های پیش رهبری توانایی ایجاد نوجوانان را برای ایجاد و کشف هویت شخصی و گروهی خود دارند و به اعتماد به نفس و توانایی عمل صحیح عمل می کنند. این یافته ها نشان می دهد که برنامه های گروهی مبتنی بر جامعه بالقوه به طور معناداری به نوجوانان اجازه می دهد تا قبل از رهبری و مهارت های رهبری بالقوه را بدست آورند.

طبق پژوهش بوچانان^۶ (۲۰۱۳) رشد و پرورش ویژگی ها و ابعاد معنوی معلمان باعث اجرای اثربخش برنامه درسی شده است (به نقل از ادیب منش و همکاران، ۱۳۹۷).

³ - Heiphetz et al

⁴ - Yang et al

⁵ - Parkhil et al

⁶ - Buchanan

امروزه ضرورت وجود برنامه درسی معنوی بیش از هر زمانی احساس می شود و از مدارس انتظار انتقال معلومات آن هم به شیوه سنتی معقول به نظر نمی رسد بلکه آن چه که جامعه، والدین و یادگیرندگان در دنیای امروز بدان نیاز دارند برنامه درسی است که با توجه به توانمندی ها و اهداف غایی نظام آموزشی باید تحقق یابد. رویکردهای تربیت معنوی با تاکید بر هویت ایرانی - اسلامی، فراگیران را با معنویت حقیقی از همان ابتدا مانوس کند. به عبارتی دیگر برنامه درسی معنوی در واقع به دنبال معنی دار کردن زندگی، دستیابی به سطوح بالاتر و توسعه همه جانبه آگاهی است. هدف چنین برنامه ای صرفا درک هوشمندانه محتوای آموزشی نیست بلکه حرکتی فراتر از استدلال، تحلیل و اندیشه ورزی است، توجه آن مربوط ساختن این قبیل موضوعات به مسائل عاطفی و درونی می باشد. ویژگی اساسی آن شهود، اسهتلا و ارتباط دنیای درونی و بیرونی فرد، خودکنترلی، خودآغازگری، خود راهبری، یادگیری اندیشیدن، فراگرفتن از قریق عشق، هویت ملی، هویت دینی، معنویت و... است. از این رو، محققان پژوهش، با در نظر داشتن اهمیت مسئله برنامه درسی معنوی، از میان عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت دانش آموزان بر هویت ایرانی - اسلامی متمرکز شده اند. به عبارت دیگر مسئله اساسی در پژوهش حاضر شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با تاکید بر هویت ایرانی - اسلامی می باشد. یکی از مهمترین لایه های هویت ملی، لایه هویت اسلامی است که نمود آن در مقدمه و فصول سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به خوبی نمایان است. معیارهای اسلامی مبتنی بر قرآن و سنت، پایه اصلی سند و همچنین هویت ایرانیان را تشکیل می دهد. هویت ملی ایرانی موجود در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ج.ا.ایران، ترکیبی از سه بعد هویت اسلامی، ایرانی و متجدد است. ثانیاً؛ لایه هویت اسلامی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با مؤلفه هایی چون توحید، اصول و آموزه های اسلامی، حیات طیبه، عدالت، مهدویت و انتظار، امر به معروف و نهی از منکر، ولایت فقیه، عفاف و حجاب قابل شناسایی است و بخش اعظمی از سند مرتبط با هویت اسلامی است. ثالثاً؛ لایه هویت ایرانی در این سند، با مؤلفه هایی چون توسعه بومی، وحدت ملی، زبان فارسی، روحیه جهادی و انقلابی، میراث فرهنگی و تمدنی، سرود و پرچم ملی، آمیختگی اسلام و ایران و سرزمین ایران مشخص می گردد و این بعد از هویت، ارتباط نزدیکی با هویت اسلامی دارد و برخی مؤلفه های ایرانی، همسو و مشترک با ابعاد اسلامی هویت ملی هستند. رابعاً؛ لایه هویت متجددانه و جهانی در سند تحول با مؤلفه هایی چون فناوری های نوین، رسانه و زبان خارجی مشخص گردیده است. در مجموع این سه لایه هویتی و عناصر وابسته به آن، می توانند موجبات ایجاد و تقویت دوچندان هویت اسلامی - ایرانی و متجددانه، و در نتیجه انسجام و همبستگی ملی را در میان دانش آموزان فراهم نمایند. و در نهایت اینکه تجزیه و تحلیل محتوای ابعاد هویتی در سند تحول نشان میدهد که لایه هویت اسلامی در متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از فراوانی و تاکید بیشتری نسبت به دو لایه هویتی دیگر برخوردار است و تکرار بیش از ۱۱۰ بار واژه اسلام و اسلامی در این سند گواهی بر این مدعا است. لذا با توجه به اهمیت موضوع پژوهش محققین در پی یافتن پاسخ برای سئوال های زیر می باشند.

- مولفه های برنامه درسی معنوی کدامند؟
- مولفه های هویت ایرانی در برنامه درسی کدامند؟
- مولفه های هویت اسلامی در برنامه درسی کدامند؟
- چگونه مولفه های برنامه درسی معنوی و مولفه های هویت ایرانی - اسلامی باهم تعامل برقرار می کنند؟

روش شناسی پژوهش

رویکرد پژوهش حاضر کیفی و از نوع روش تحلیل مضمون است. زمانی که نظریه های موجود به مشکل مورد نظر نمی پردازند، نظریه پردازی داده بنیاد (تحلیل مضمون) تبیین بهتری را به پژوهشگر ارائه می نماید. نظریه بنیادی یکی از روش هایی است که مبتنی بر رویکرد استقرایی است. این روش شناسی مستقل برای پدیده های غیر قابل اندازه گیری و فرایندی استفاده شده، ظرف تحلیل داده های کیفی نیز تلقی می شود. مشارکت کنندگان در این پژوهش شامل ۱۱ نفر از صاحب نظران کلیدی و خبره در رشته های مختلفی همچون جامعه شناسی، علوم سیاسی، تاریخ، جغرافیای سیاسی و علوم تربیتی در حوزه برنامه درسی معنوی و مولفه های هویت ایرانی - اسلامی صاحب نظر بوده اند، با استفاده از مصاحبه نیمه ساختارمند که به روش نمونه گیری هدفمند انتخاب شده بودند، آغاز و پس از انجام ۱۴ مصاحبه از آنان به اشباع نظری رسید. به عبارتی در این مرحله پژوهشگر از آنجا که به موازاتی داده های مشابه را بارها و بارها مشاهده نموده، از لحاظ تجربی اطمینان حاصل می نماید که مقوله به کفایت رسیده است. در این پژوهش از نرم افزار MAXQDA12 برای تحلیل داده های گردآوری شده برای دسته بندی کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شده است.

یافته های پژوهش

سؤال اصلی پژوهش این است که مولفه های برنامه درسی معنوی با تاکید بر هویت ایرانی - اسلامی کدامند؟ برای پاسخ به این سؤال ابتدا مولفه های برنامه درسی معنوی مورد بررسی قرار گرفته اند سپس مولفه هویت ایرانی - اسلامی بررسی شده اند و در نهایت چگونگی تعامل مولفه های برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی پاسخ داده شده است. در این پژوهش روش نمونه گیری، کیفی است که به طور نظری بر اساس مفاهیمی که در خلال تحلیل داده ها ایجاد شده اند، رشد یافته است. به گونه ای که ضمن تفسیر و تحلیل داده ها، کفایت حاصل شد. ابزار اصلی جمع آوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه است. پرسش های مصاحبه درباره شاخص های اصلی و اثرگذار محیطی به عنوان زیربنای برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی مطرح شده است که از مبانی نظری پژوهش به دست آمده است. و در مجموع، ۷ کد باز را شامل می شد که مصاحبه پیرامون آنها طراحی گردید. که در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مؤلفه های به دست آمده از ادبیات پژوهش

عوامل اصلی	مولفه ها
برنامه درسی معنوی	اخلاق و آداب انسانی تعقل و خرد ورزی معرفت شناختی و توسعه رابطه انسان با وجود متعالی
هویت ایرانی - اسلامی	انسجام و همبستگی آداب و سنن فرهنگ و میراث فرهنگی ملی و تاریخی

پژوهشگران با رعایت همه اصول اخلاقی پژوهش های کیفی و رضایت کامل مصاحبه شوندگان، مصاحبه ها را ضبط کرد؛ سپس، همه مصاحبه ها را دقیق به متن برگردانده شد و کدگذاری باز به صورت پاراگراف به پاراگراف انجام گرفت. در کدگذاری باز که نخستین مرحله در اجرای راهبرد تحلیل مضمون است، نکات کلیدی مصاحبه ها در رابطه با برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی شناسایی و کدگذاری گردید طی فرایند مصاحبه، بازبینی ای از موارد مصاحبه و زمینه های مورد بررسی در اختیار پژوهش گران قرار گرفت تا فرایند مصاحبه پیوسته و صحیح کنترل شود. مصاحبه های ضبط شده، پیاده، دسته بندی و سازماندهی شد. طی فرایند پیاده سازی، محتوای مصاحبه ها توسط یادداشت های برداشته شده در خلال جلسات مصاحبه تکمیل شد. پس از آماده سازی محتوای مصاحبه ها با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده ها براساس اهداف تحقیق مقوله بندی شد و مورد تفسیر قرار گرفت. دو مورد از متن مصاحبه ها (مصاحبه با کد ۸ و مصاحبه با کد ۵) نمونه مفاهیم به دست آمده از مصاحبه ها ذیلا مشاهده می گردد.

مصاحبه با کد ۸:

«پرورش همه جانبه ابعاد وجودی متریان از وظایف نظام تربیتی کشور است. نباید در برنامه درسی صرفا به بعد عقلانی فراگیران توجه شود بلکه بعد روحانی و معنوی او نیز باید مورد توجه قرار گیرد. هویت ایرانی به عنوان احساس تعلق به کشور، هویت ایرانی به عنوان احساس تعهد به کشور و هویت اسلامی یعنی بهره گیری از تعالیم مترقی دین مبین اسلام که باید در برنامه درسی مورد توجه برنامه ریزان، مسئولین رده های عالی آموزش و پرورش و همچنین مدیران و معلمان قرار گیرد».

مصاحبه با کد ۵:

« هویت ایرانی نیز به انحاء مختلف، دارای ابعاد و عناصر جغرافیایی، سیاسی، زبانی و فرهنگی هستند؛ در واقع همگی عضو یک نظام هستیم و در یک کشور زندگی می کنیم و از یک قانون بهره می بریم که باید دارای انسجام و همبستگی ملی باشیم با تحکیم هویت ایرانی، به هویت دینی خود معنای دهیم چرا که اسلام با تعالیم متعالی و روح بخش دارای ویژگی های اخلاقی بارز می باشد بنابراین یک همبستگی ذاتی و لاینفک میان اسلامیت و ایرانیت وجود دارد در همین راستا جهت رفع نیازهای غیرمادی و خواست های معنوی، سازوکارهایی لازم است که از مهم ترین آنها وجود برنامه درسی معنوی در نظام آموزشی است بتوان راه را برای پرورش انسان هایی کامل و الهی هموار سازد».

از این متن مصاحبه ها مفاهیمی چون «احساس تعلق به کشور، احساس تعهد به کشور، بهره مندی از یک قانون، ویژگی اخلاقی بارز در برنامه درسی و خواست های معنوی، ایرانیت و اسلامیت و همبستگی» استخراج گردید. سپس در مرحله کدگذاری، محوری شامل دسته بندی کدهای مختلف در قالب کدهای گزینشی و مرتب کردن هم خلاصه داده های کدگذاری شده است. در واقع، پژوهشگران تحلیل کدهای خود را شروع کرده و در نظر می گیرند که چگونه مفاهیم اولیه مختلف می توانند برای ایجاد یک مضمون کلی ترکیب شوند؛ بنابراین، کدهای تکراری و مشابه بسیاری بین آنها مشاهده می شود؛ پژوهشگران برای اینکه بتوانند با تعداد کدهایی کمتر کار کنند، پس از مرور چندباره و تعیین شباهت ها و تفاوت ها، کدهایی که محتوای مشترکی داشتند، در هم ادغام نمود و با کدی مشترک که از کدهای اولیه انتزاعی تر بود، نام گذاری گردید؛ این کار با در نظر گرفتن یافته های نظری با رفت و آمدهای متوالی بین کدهای باز و مقوله های محوری اولیه انجام شد. در نهایت، مقوله هایی که قدرت مفهومی بیشتر داشتند و بهتر می توانستند مفاهیم و خرده مقولات را پیوند دهند، انتخاب شد. در این

قلی زاده بفراگرد و مرادی

مرحله، ۶۹ کد به دست آمده، در ارتباط با برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی است که در ۷ مقوله اصلی برای انسجام بیشتر و تحلیل و تفسیر منسجم تر در قالب مفاهیم انتزاعی تر کدگذاری شدند. نتایج این کدگذاری و شیوه تحلیل و ترکیب مفاهیم اولیه در قالب مفاهیم ثانویه در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲: طبقه بندی مفاهیم به دست آمده از کدگذاری محوری

عوامل اصلی	مفاهیم اولیه	فراوانی	مقوله
برنامه درسی معنوی	خویشتن پذیری، خودارزشی، کسب هویت، فداکاری، احترام متقابل، احترام به ادیان الهی، ایثار و شهادت، ارزش گذاشتن به انسان ها، احترام به حقوق دیگران، از خود گذشتگی و ایثار، فرهنگ برادری، امر به معروف و نهی از منکر، فضائل اخلاقی، جهان بینی الهی، انسانیت، تقوا پیشگی	۱۶	اخلاق و آداب انسانی
	پذیرش واقعیت، تمکین در برابر مشکلات، تقویت روحیه پرسشگری، اندیشه ورزی، پرورش عقلانیت، تکامل اجتماعی، تکامل فردی، پیوند تقوا و تعقل، تحریم منکرات	۹	تعقل و خرددورزی
	ستایش زیبایی، خود فهمی، خودشناسی، خواگاهی، تقویت باور، عزت نفس، شکوفایی فطرت معنوی، یادگیری معنوی، تقویت معنویت در دانش آموزان، تغذیه روح و فکر	۱۰	معرفت شناختی و توسعه روابط انسان با وجود متعالی
هویت ایرانی - اسلامی	ایرانی، اسلامیت، زبان فارسی، احساس تعهد به کشور، احساس تعلق به کشور، بهره مندی از یک قانون، همبستگی، مذهب شیعه، قبله و حق شهروندی	۱۰	انسجام و همبستگی
	سنت های ایرانی، آداب و رسوم مشترک، نوروز، دین، حضور در مساجد، عید فطر، عید قربان، مناسک حج، عزاداری ماه محرم، عاشورای حسینی، عید غدیر،	۱۱	آداب و سنن
	مفاخر فرهنگی، مشاهیر، اسطوره ها و قهرمانان، سنت ازدواج، امکان تاریخی و فرهنگی	۵	فرهنگ و میراث فرهنگی
	وطن پرستی، تعصب و غرور ملی، سرود ملی، سرزمین مادری، دلبستگی های تاریخی، آثار باستانی، فرهنگ و ادب پارسی، تعارف	۸	ملی و تاریخی

پس از اتمام مرحله کدگذاری، کدگذاری محوری به عنوان دومین مرحله از کدگذاری شروع و فرایند مرتبط کردن مقوله های فرعی به مقوله های اصلی تر انجام می شود. در این مرحله از میان کد های بدست آمده از کدگذاری باز مفهیمی که بیش از

سایر کدها به درد می خوردند انتخاب گردیدند. در واقع این نظم دهنده مفاهیم در کدگذاری باز است. در این پژوهش بر اساس مفاهیم دسته بندی شده تعداد سه مقوله اصلی برای برنامه درسی معنوی که نشانگر مفاهیم مشترک و مشابهی است که در کدگذاری باز بدست آمده اند. مقوله های اصلی برنامه درسی معنوی به ترتیب عبارتند از ۱- اخلاق و آداب انسانی، ۲- تعقل و خردورزی، ۳- معرفت شناختی.

به عنوان مثال در مقوله اخلاق و آداب انسانی مواردی همچون: معرفت دینی و اخلاقی، احترام به ادیان الهی، ایثار و شهادت، ارزش گذاشتن به انسان ها، احترام به حقوق دیگران، از خود گذشتگی و ایثار، فرهنگ برادری، امر به معروف و نهی از منکر، فضائل اخلاقی قرار گرفتند. و در مقوله تعقل و خردورزی مفاهیمی مانند دوری از غیبت و افتراء، احساس مسئولیت به جامعه، عدل و انصاف، عشق به خانواده، اندیشه ورزی، پرورش عقلانیت، تکامل اجتماعی، تکامل فردی، پیوند تقوا و تعقل، تحریم منکرات جای گرفتند. و در مقوله معرفت شناختی مفاهیمی همچون شکوفایی فطرت معنوی، یادگیری معنوی، تقویت معنویت در دانش آموزان، تغذیه روح و فکر، برقراری ارتباط بین روح انسان و برنامه درسی، داشتن هوش الهی و معنوی، تربیت معنوی، بصیرت قرار گرفتند.

مفاهیم مشابه در در هویت ایرانی - اسلامی نیز در چهار مقوله اصلی قرار گرفتند؛ مقوله های اصلی هویت ایرانی اسلامی عبارتند از: ۱- انسجام و همبستگی، ۲- آداب و سنن، ۳- فرهنگ و میراث فرهنگی، ۴- ملی و تاریخی.

به عنوان مثال مفاهیمی مانند ایرانیت، اسلامیت، پیامبر اکرم (ص)، قرآن مجید، خط و زبان فارسی، احساس تعهد به کشور، احساس تعلق به کشور، بهره مندی از یک قانون، همبستگی، مذهب شیعه، قبله و حق شهروندی در مقوله انسجام و همبستگی قرار گرفتند. و مفاهیمی مانند نوروز، دین، حضور در مساجد، عید فطر، عید قربان، مناسک حج، عزاداری ماه محرم، عاشورای حسینی، عید غدیر، سبک زندگی ایرانی، یلدا و اعیاد ایرانی در مقوله آداب و سنن جای گرفتند. همچنین مفاهیمی مانند آثار باستانی، امکان تاریخی و فرهنگی، مشاهیر، فرهنگ و ادب پارسی، اسطوره ها و قهرمانان، سنت ازدواج، تعارف، ذوق و سلیقه ایرانی در مقوله فرهنگ و میراث فرهنگی قرار گرفتند. و مفاهیمی مانند پرچم، سرود ملی، خاک، سرزمین، اصالت، اقتدار ملی، وفاداری ملی، منافع ملی، نژاد آریایی، سال شمسی، وطن و تاریخ در مقوله ملی و تاریخی جای گرفتند.

در مرحله آخر که عبارت است از کدگذاری انتخابی، محقق بر اساس داده های خود چگونگی تعامل هر یک از مقوله ها را در برنامه درسی استخراج و در پاسخ به سوال چهارم پژوهش مدل زیر را که نحوه تعامل مقوله هاست در شکل ۱ نشان داده است؛

برنامه درسی معنوی

شکل ۱: مدل نحوه تعامل مولفه های برنامه درسی ملی و هویت ایرانی اسلامی

برای محاسبه پایایی باز آزمون از میان مصاحبه ها، 2 مصاحبه به عنوان نمونه انتخاب می شود و هرکدام از آنها در دو فاصله زمانی کوتاه و مشخص دو بار کدگذاری می شوند. در هرکدام از مصاحبه ها، کدهایی که در دو فاصله زمانی با هم مشابه هستند، با نام توافق و کدهای غیرمشابه با نام عدم توافق مشخص می شوند. روش محاسبه پایایی بین کدگذاری های انجام گرفته گرفته پژوهشگران در دو فاصله زمانی به ترتیب زیر است:

$$\text{درصد پایایی باز آزمون} = 100\% \times \frac{\text{تعداد توافقات} \times 2}{\text{تعداد کل کدها}}$$

بنابراین، با انتخاب 2 مصاحبه، هرکدام از آنها دو بار در یک فاصله زمانی دو هفته ای کدگذاری گردید. نتایج حاصل از این آزمایش در جدول (۳) نشان دهنده پایایی روش پژوهش است.

جدول ۳: پایایی پژوهش

ردیف	کد مصاحبه	تعداد کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	پایایی باز آزمون
۱	S9	۱۴	۷	۳	۱۰۰٪
۲	S6	۱۳	۶	۲	۹۲٪
کل	۲۷	۱۳	۶	۲	۹۲٪

هما نظر که در جدول ۳ مشاهده می شود، تعداد کل کدها در بازه زمانی دو هفته ای برابر ۲۷ و تعداد کل توافقات میان کدها در این دو زمان، برابر ۱۳ و تعداد کل عدم توافقات در این دو زمان، برابر ۲ است پایایی بازآزمون مصاحبه های انجام گرفته در این پژوهش با استفاده از فرمول بیان شده ۹۲٪ است. با توجه به اینکه درصد بدست آمده بیشتر از ۶۰٪ است. بنابراین قابلیت اعتماد کدگذاری ها مورد تأیید است.

بحث و نتیجه گیری

برنامه ریزی جهت ارتقاء سطح کمی و کیفی نظام تعلیم و تربیت به منظور ساختن نیروی انسانی تحول آفرین و تحقق بخش آرمان های علمی و تربیتی نظام جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم ترین مأموریت های وزارت آموزش و پرورش به شمار می رود. بررسی برنامه درسی معاصر ایران حاکی از آنست که در هیچ دوره ای به اندازه دوره فعلی نیاز به یک انقلاب اخلاقی معنوی احساس نشده است. اما رسیدن به اجماع در مورد مولفه های برنامه درس معنوی و همچنین مولفه هویت ایرانی - اسلامی با توجه به پراکندگی و تعدد نظرات و در بعضی موارد تضاد نظرات کا آسانی نیست. نظر به اینکه نمی توان به همه موارد به عنوان مولفه های برنامه درسی و همچنین مولفه های هویت ایرانی اسلامی اعتماد کرد و هر موردی را به عنوان مولف انتخاب نمود. بنابراین باید در نظر داشت برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی بالاترین سطح هویتی کشور تلقی می شود لذا آن مولفه ها باید برای کل افراد جامعه مد نظر قرار گیرند. بنابراین در پژوهش حاضر مولفه هایی در بالا ذکر شدند به عنوان مولفه اصلی قرار گرفتند؛ البته این مولفه ها که به عنوان مولفه های اصلی ذکر شدند از دل داده ها و کدگذاری ها بدست آمده اند که پس از تجزیه و تحلیل، تفسیر داده ها و کدگذاری استخراج گردیدند. با توجه به مدل پیشنهادی سه مقوله اصلی اخلاق و آداب انسانی، معرفت شناختی، تعقل و خردورزی؛ مولفه برنامه درسی معنوی در خود جای دادند و همچنین مولفه های هویت ایرانی اسلامی در چهار مقوله اصلی انسجام و همبستگی، آداب و سنن، فرهنگ و میراث فرهنگی، ملی و تاریخی، قرار گرفتند. نتایج این بخش از پژوهش با پژوهش های شمشیری و هماران (۱۳۹۸)، حقیقت (۱۳۹۷)، کریمی مله و همکاران (۱۳۹۵)، حق پرست لاتی و همکاران (۱۳۹۶)، ملکی پور و حکیم زاده (۱۳۹۵)، هیفتز و همکاران (۲۰۱۸)، یانگ و همکاران (۲۰۱۸)، پادخیل و همکاران (۲۰۱۸) و بوچانان (۲۰۱۳) همسویی دارد. لذا با توجه به نحوه تعامل مولفه های برنامه درسی معنوی و هویت ایرانی - اسلامی در می یابیم که برنامه درسی باید زمینه هایی را بیافریند که ضمن آگاهی نسبت به دنیای پیرامون خود آن چنان با یکدیگر مرتبط شویم که گویی همه عضوی از یک دنیای پهناوریم، تنها در این صورت است که برای زندگی تغییر می کنیم.

منابع

- قرآن کریم، سوره فصلت، آیه ۵۳
- ادیب منش، مرزبان، لیاقتدار، محمد جواد، نصر، احدرضا (۱۳۹۷). تبیین ابعاد و مولفه های برنامه درسی معنوی بر اساس متون و منابع مرتبط با آن، دو فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۱۳، شماره ۲۷، صص ۸۴-۶۱.
- ادیب منش، مرزبان؛ لیاقتدار، محمد جواد؛ نصر؛ اصفهانی، احمد رضا (۱۳۹۶) بررسی توان اجرایی برنامه درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان از دیدگاه مدیران و استادان، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۵، شماره ۳۶، صص ۱۳۴-۱۰۱.
- امینی، محمد؛ ماشاللهی نژاد، زهرا (۱۳۹۲) تأملی بر جایگاه و چگونگی توجه به پرورش معنویت در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی، دو فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۸، شماره ۱۶، صص ۲۹-۷.
- بقائی پور، پریسا و محمد اکبر نژاد، (۱۳۹۴). فرهنگ و هویت یابی فرهنگی در برنامه درسی مدارس، دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی

حق پرست لاتی، طیبه، نادری، عزت الله، سیف نراقی، مریم (۱۳۹۶) الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی به منظور توسعه سلامت معنوی فراگیران، نشریه راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۳، صص ۱۵۶-۱۴۹.

حقیقت، سیدصادق (۱۳۹۷). هویت ایرانی - اسلامی: تحلیلی گفتمانی، دو فصلنامه حقوق بشر، سال سیزدهم، شماره ۱، صص ۱۱۰-۹۱

حسینی، فاطمه، ایزدی، صمد، قادری، مصطفی (۱۳۹۳). امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه، فصلنامه پژوهش در برنامه درسی، سال ۱۱، شماره ۱۴، صص ۵۰-۳۴.

خرام، بهروز (۱۳۹۶) شناسایی ابعاد برنامه درسی معنوی، پنجمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران، انجمن توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین

سبحانی، نژاد، مهدی، امیری، زهرا (۱۳۹۳) بررسی تأثیر مؤلفه های برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران، جامع هیژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره دوم، صص ۱۰۹-۸۳

شمشیری، بابک، رحیمیان، سعید، تجلی اردکانی، حسین علی (۱۳۹۸) بررسی برخی مؤلفه های برنامه درسی تربیت معنوی در چارچوب سنت گرای سیدحسین نصر، مجله علمی پژوهشی پژوهش های برنامه درسی، دوره نهم، شماره ۱، صص ۳۵۵-۳۲۰.

شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۶)، مبانی و اصول آموزش و پرورش، چاپ سی و پنجم، آستان قدس رضوی، مشهد.

قاسم پور، عرفانه، ملگی پور، احمد، زارع صفت، صادق (۱۳۹۵) تبیین مؤلفه های برنامه درسی معنوی با نگاهی به دیدگاه نادینگز، فصلنامه پژوهش های کیفی در برنامه ریزی درسی، سال اول، شماره ۳.

قاسم پور دهقانی، علی؛ نصر اصفهانی، احمد رضا (۱۳۹۱)، رویکرد معنوی و برنامه ریزی درسی، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال نوزدهم، شماره ۱۳، صص ۹۲-۷۱

کریمی مله، علی، بلباسی، میثم، قربی، سیدمحمد جواد (۱۳۹۷) عناصر هویت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: نمونه کاوی سند مؤلفه های هویت ملی ایرانیان، فصلنامه پژوهش های راهبردی سیاست، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۲۸۲-۲۵۱

کلانتری، صمد، شعیب، بهمن (۱۳۹۰) نقش مدرسه در باز تولید نظام سیاسی، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۳۰-۱

گل محمدی، احمد (۱۳۹۶). جهانی شدن، فرهنگ، هویت، تهران: نشر نی

ملکی پور، احمد، حکیم زاده، رضوان (۱۳۹۵) تبیین برنامه درسی چند فرهنگی با تأکید بر شناسایی مولفه های هویت بین المللی، ملی و بومی برنامه درسی، فصلنامه پژوهش های کیفی در برنامه درسی، دوره اول، شماره ۴، صص ۸۵-۶۳

ملکی، حسن (۱۳۹۵). برنامه ریزی درسی راهنمای عمل، چاپ بیست و چهارم، مشهد: نشر پیام اندیشه

A. Parkhill, C.L. Deans, L.A. Chapin(2018), Pre-leadership processes in leadership training for adolescents. The address for the corresponding author was captured as affiliation for all authors. Please check if appropriate.

Buchanan, M. (2013). Attending to the spiritual dimension to enhance curriculum change. *Journal of Beliefs and Values: Studies, in Religion & Education* Vol 6 .No 1,: 191-201.

Cecero, J. J., Prout, T. A. (2011). Measuring faculty spirituality and its relationship to teaching

- Iannone, R. & Obenauf, P. (1999). Toward spirituality in curriculum and teaching. *Education*, Vol. 119.
- Yingying. Yang, Edward C. Merrill.(2018).Implicit memory of locations and identities: A developmental study, *Journal of Experimental Child Psychology* 167 (2018) 162–179
- Larisa Heiphetz, Nina Strohminger, Susan A. Gelman, Liane L. Young.(2018). Who am I? The role of moral beliefs in children's and adults' understanding of identity, *Journal of Experimental Social Psychology*